

ILLÉSFALVI PÉTER

A TORDAI CSATA EGY KEVÉSSÉ ISMERT EPIZÓDJA: Az 1. hegyi tábori pótdandár harcai a Gyalui-havasokban

Románia 1944. augusztus 23-án bekövetkezett átállása a tengelyhatalmak szövetségi kötelékéből az antifasiszta koalíció oldalára gyökeresen megváltoztatta a hadászati védelem addig tervezett német (és magyar) elképzeléseit Dél- és Közép-Európában. Még a kiugrást megelőzően, 1944. augusztus 10-én dálnoki Veress Lajos altábornagy, a kolozsvári IX. hadtest parancsnoka az érintett tábornokokkal és fontosabb beosztású vezérkari és törzstisztekkel a Békás-szorosban ismertette azt az első világháborús tapasztalatokon alapuló elgondolást, miszerint a Keleti-Kárpátok déli szakaszát hét-nyolc sorhadosztállal, valamint a Székely Határvédelmi Erők kötelékeivel meg lehet védeni, amennyiben azt szovjet támadás éri. A megbeszélésen részt vett Helmuth von Grolman vezérőrnagy, a német Dél-Ukrajna Hadseregcsoport vezérkari főnöke is, hiszen a fenti helyzet feltételezte, hogy a Moldvából magyar területre behátráló német hadosztályok is a Kárpátok védelmét fogják majd erősíteni. A román fegyverfordítás alapvető változást hozott, hiszen a német védelmi vonal déli szakasza egyrészt összeomlott, és napok alatt elveszett öt teljes hadtesttörzs és 18 hadosztály, másfelől a megnyitott arcvonalon a 2. Ukrán Front gyorskötelékei három nap alatt ott termettek a Keleti-Kárpátok déli átjárói előtt, valamint a Havasalföldön tovább haladva, és ott észak felé fordulva fenyegethették a Déli-Kárpátok hágóit és szorosait.¹

Emiatt egyik pillanatról a másikra már nemcsak a Székelyföld és általában a Keleti-Kárpát-

Az erdélyi 1. hegyidandár által 1944. augusztus végén sebtében felállított pótseregtest elcsigázott katonái október 8-án még mindig a Gyalu–Kolozsvár-vonal előtt álltak, noha a dandár tiszti és legénységi állományának jelentős részét elvesztette, harci szelleme a kezdeti napokhoz képest pedig jócskán megcsappant.

tok természetes vonalának védelme volt a feladat, hanem a dél-erdélyi, belső-erdélyi részeké is, hiszen, ha ott a szovjet csapatok akadálytalanul nyomulhatnak előre észak-északkeleti irányban, akkor a Kárpátalján át az Alföld felé igyekvő 3. Ukrán Front magasabbegységeivel találkozva az ellenség egész Kelet-Magyarországot egy hatalmas harapófogóba szoríthatja.

Ezt felismerve a magyar hadvezetés egy, a Déli-Kárpátok átjáróinak lezárása céljából mielőbb megindítandó hadművelet kidolgozását határozta el. A kolozsvári székhelyű IX. hadtestparancsnokság bázisán 1944. augusztus 25-én megkezdődött a 2. hadsereg-parancsnokság felállítása, amely két nappal később már biztosan működött. A hadsereg élére a kormányzó a IX. hadtest addigi parancsnokát, a sepsiszentgyörgyi születésű primor dálnoki Veress Lajos altábornagyot (1944. szeptember 1-én vezérezredessé nevezték ki²) állította. Az új magyar 2. hadsereg kötelékébe a IX. és a már mozgósítás alatt álló székesfehérvári II. hadtestparancsnokságot osztották be, az alárendeltségükbe utalandó seregtesteket ekkor még nem jelölték ki.³ Ennek oka leginkább az volt, hogy a feladat végrehajtásához nem állt rendelkezésre elegendő erő. A háborúnak ebben az időszakában a honvédségnek „érintetlen”, gyalog- és más fegyvernemhez tartozó hadosztályok már nem álltak a rendelkezésére, mindegyik vagy a harctéren, vagy oda éppen felvonulóban volt. Ezért két megoldás jöhetett szóba: egyfelől másutt küzdő alakulatokat kivonni és Erdélybe átirányítani, másfelől a meglévőknél jóval alacsonyabb létszámú és gyengébb fegyverzetű, ún. póthadosztályok azonnali felállítása és frontra küldése. Ennek megfelelően két harcedzett hadosztályt, nevezetesen a 2. páncéloshadosztályt, valamint a nagyváradi 25. gyaloghadosztályt már 1944. augusztus 24-én kivonták az 1. hadseregparancsnokság alárendeltségéből, és az Északkeleti-Kárpátokban kijelölt gyülekezési körzeteikben összpontosították, majd vasúti szállítással útba indították Erdélybe.⁴ Ezt a két seregtestet szánták a Mezőség Magyarországhoz tartozó részéből, valamint Kolozsvár térségéből súllyal Marosludas–Dicsőszentmárton, és Torda–Nagyenyed irányában indítandó támadás főerőinek, és később betagolták a II. hadtest kötelékébe. Szükség volt azonban a kétségtelenül ütőképes, jó harci szellemű, ám a feladat nagyságához mérten elégtelen erők megtámogatására. A Kárpát-medence felé közeledő szovjet Vörös Hadsereg feltartóztatásához a Honvéd Vezérkar-nak minden forrást igénybe kellett vennie. Ezért már 1944. augusztus 17-én Beregfy Károly vezérezredes vezetésével megkezdte működését a Póthadsereg Parancsnokság, amely az addig be nem vetett személyi állomány és fegyverzeti anyag tábori pótalakulatokba szervezését végezte.⁵ Még a román átállás napján, 1944. augusztus 23-án, éjfél előtt 30 perccel kiment az intézkedés a pótseregtestek mozgósítására, amelyek közül később a miskolci VII. valamint a kolozsvári IX. hadtest által felállított 7. és 9. tábori póthadosztályok ugyancsak a II. hadtestparancsnokság alá lettek beosztva.⁶

Mivel a támadást végrehajtó alakulatok jobb szárnya tervezetten a Gyalui-havasokra támaszkodott volna, ezért ebben a hadműveletben használták fel végül az ugyancsak mozgósított 1. és 2. hegyi tábori pótdandárokat is. Az 1. hegyi tábori pótdandárt az 1944. március vége – április eleje óta a Kárpátok előterében, a Prut folyó menti hegyek között harcoló *m. kir. erdélyi 1. honvéd hegyidandár*⁷ békehelyőrségeiben visszamaradt, szervezetszerű kötelékeinek póttestei állították fel. Hivatalos megnevezése *m. kir. 1. honvéd hegyi tábori pótdandár* volt, és öt gyenge hegyivadász pótzászlóaljából és a zászlóaljközvetlen alosztályokból állt. A gyalogságot a naszódi 2., a rahói 3., az aknaszlatinai 4., a felsővisói 12. és

a borgóprundi 33. hegyivadász tábori pótzászlóaljok jelentették, amelyeket az 1. hegyi huszár tábori pótsszázad (Nagybánya), az 1. hegyitüzér tábori pótüteg (Máramarossziget–Beszterce) ismeretlen számú és típusú löveggel, az 1. gépvonattatású hegyi légvédelmi gépágyús tábori pótsszakasz (Ungvár) 2 db 4 cm-es légvédelmi gépágyúval, továbbá az 1. hegyi utász tábori pótsszakasz (Máramarossziget) és az 1. hegyi híradó tábori pótsszakasz (Beszterce) támogatott a harcban.⁸ A harcoló kötelékeket kiegészítette még az utánpótlást biztosító dandárvonat, az egészségügyi oszlop és egy törzsszázad.⁹ A seregetest élére a nyugállományból visszahívott, ideiglenesen ténylegesített Sziklay György vezérőrnagyot állították, a dandár vezérkari főnöke Lépes György vezérkari százados lett.¹⁰ A seregetest I. c. (anyagi vezérkari) tisztí beosztását egy adat szerint Ivánka Rudolf vezérkari százados látta el, a törzsszázad parancsnokává Lövétei József századost nevezték ki.¹¹

Az önálló pótzászlóaljok, így a hegyivadász tábori pótzászlóaljok elvi szervezését és fegyverzetét már 1943-ban meghatározták. Eszerint annak állnia kellett három hegyivadász (lövész) századból, egy nehézfegyverszázadból, valamint egy-egy híradó, utász, közepes aknavető, páncéltörőágyús, és egy gépkocsizó nehéz-páncéltörőágyús szakaszból, utóbbi három alosztály egy-egy aknavetővel és löveggel. A nehézfegyverszázadnak három géppuskát és két aknavetőt írtak elő, a lövészs századok egyenként három golyószórót és két gránátvetőt kaptak volna. A személyi feltöltést fele-fele arányban kiképzett, de nem tényleges viszonyban lévőekkel és újonc legénységgel kellett megoldani.¹² A századparancsnoki beosztásokban szinte csak alacsony rendfokozatú tartalékos tisztet lehetett találni, azonban a kevés tartalékos, és még kevesebb hivatásos tiszt miatt a legalacsonyabb, normál esetben tisztí rendfokozatot igénylő szakaszparancsnoki beosztásokba gyakran hadapród őrmesterek,¹³ továbbbszolgáló, vagy hivatásos altisztek, a 12. hegyivadász tábori pótzászlóaljnál pedig szinte kivétel nélkül szakaszvezetők kerültek.¹⁴

A papíron meghatározott „kell”-hez képest a „van” azt eredményezte, hogy megalakuláskor a pót dandár 2. hegyivadász tábori pótzászlóaljának megvolt a három lövészs százada, ill. volt egy aknavetősszázada is (ismeretlen számú vetővel), de hiányoztak a páncéltörő ágyúí.¹⁵ A 12. hegyivadász tábori pótzászlóalj viszont csak két lövész és egy nehézfegyverszázadból, zászlóaljközvetlenül pedig egy-egy aknavető-, géppuskás és árkászszakaszból állt, de rendelkezett egy ismeretlen típusú, úrméretű páncéltörő ágyúval is. Aknavetőik száma nem ismert, géppuskáik száma összesen hatra rúgott.¹⁶ A többi pótzászlóalj részletes tagozódása, és fegyverzete ugyancsak nem ismeretes. Az azonban kijelenthető, hogy a dandár sorozatlövő, valamint gyalogsági nehézfegyverekkel nagyon gyengén volt ellátva, tüzéségi támogatása, harckocsik elleni védelme és csapatlégvédelme elhanyagolható volt. Tulajdonképpen nem jelentett egyebet, mint zömében karabélyokkal, puskákkal és pisztolyokkal felszerelt gyalogosok tömegét. A seregetest összlétszámát egy kutató 6000 főre tette,¹⁷ melyet túlzónak tartunk.

Mint a fenti néhány adat rávilágít, az 1. hegyi tábori pót dandár felszerelése, fegyverzete számos kívánnivalót hagyott maga után, de nem volt problémamentes a beosztása a Kolozsvár térségéből indítandó hadművelet támadó csoportosításába, felvonulása az összpontosítási körletbe, valamint hadműveleti alkalmazása sem. Mivel a harcok Magyarország székelyföldi területén már 1944. augusztus 26-a óta tartottak, várható volt, hogy az ellenség északnyugatabbra is rázárkózik a határra, sőt át is fogja lépni azt. Ezért az 1. hegyi tábori pót dandárt augusztus 28-án először az ún. Kosnai-nyak¹⁸ védelme érdekében a német XVII.

hadtest parancsnokságának rendelték alá, de azt még aznap megváltoztatták, és a hegyieket a 9. székely határvadászdandárral cserélték fel. Az 1. hegyi tábori pótandár vasúti szállítását már augusztus 27-én megkezdték,¹⁹ de hogy az egyes csapatalakulatok mozgatása (és talán az egész dandár felhasználása) vonatkozásában teljes zűrzavar uralkodott, arra jó példa a 12. hegyivadász tábori pótzászlóalj esete is.

Az alakulat 1944. augusztus 20-án kapott intézkedést az ország belsejébe való áttelepülésre az ún. törzspótszázaddal együtt. Délután Felsővisó község részéről a római katolikus plébános és a gyógyszerész (!) búcsúztatta a pótzászlóaljat, amely estére befejezte a vasútállomáson a berakodást, majd 21-én hajnalban útnak indult kijelölt állomáshelyére, a Nógrád megyei Kisterenyére. A hosszadalmas utazás augusztus 26-án 14 órakor fejeződött be, azonban a kisterenyei állomáson a pótzászlóalj előreküldött szálláscsináló törzsének parancsnoka máris távirati parancsot adott át a zászlóaljparancsnoknak, Kocsis János századosnak, miszerint a harcos rész (tehát a pótzászlóalj) nem rak ki, hanem azonnal indul vissza a Beszterce melletti Jádra. Meglepő, hogy a parancsot nem teljesítették, és hosszas telefonálás után mégis elkezdték a kirakodást, amit csak másnap fejeztek be. Szinte kár volt, mert 28-án délelőtt a polgári lakosság jelenlétében letett esküt követően ismét vasúti szerelvénybe kellett rakodniuk, majd 14 órakor visszaindultak Erdélybe. Először – ismeretlen okból – Szegedre irányították a szállítmányt, majd onnan visszafordították Ceglédre, és közel ötnapos hosszú vonatozást követően szeptember 2-án kora délelőtt érkeztek meg Jádra. Másnap a zászlóaljparancsnok és Balmaz Béla zászlós, zászlóaljsegédtiszt a Besztercén történt eligazításon tudta meg, hogy zászlóaljuk az 1. hegyi tábori pótandár egyik harccsoportjába lesz beosztva és Kolozsvártól délre, vagy Felsővisó környékén partizánvadászatra bevetve. Szeptember 6-án parancsot is kapott a zászlóalj, hogy másnap hajnalban Felsővisóra kell indulniuk, azonban ezt még aznap visszavonták, és 7-én új parancs szerint Szászfenes lett a menetcél, amelyet két lépcsőben kellett elérniük. A vonatlépcső szeptember 7-én 20 órakor elindult gyalogmenetben, ill. országos járművekkel (szekerekkel), a harclépcső pedig 8-án hajnali 4 órakor a MÁVAUT²⁰ kilenc db autóbuszával. „A pct.²¹ ágyut az egyik autóbusz után kötöttük és neveltük [...], hogy a kölyökágyu hogy ugrál a rossz úton a hatalmas autóbusz mögött.” – írta naplójába aznap Balmaz zászlós. A menetoszlop 19 órára ért Szászfenesre, ahol a IX. fogatolt vonatosztály laktanyájában szállásolt el.²² Borgóprundon a 33. hegyivadász tábori pótzászlóalj szintén szeptember 8-án, de késő délután kapta a menetparancsot, hogy el kell indulnia Kolozsvár térségébe. Előbb gyalogmenetben Besztercére vonultak, ahonnan német tehergépkocsikon 9-én délelőtt szállítás szintén a szászfenesi vonatlaktanyába, ahová este fél 8-ra érkeztek. A hangulatról Gábris Ernő hadapród őrmester, a zászlóalj egyik nehézfegyverszakaszának a parancsnoka így írt: „Nagy volt az örömünk, mert tudtuk, hogy Dél-Erdélyért megyünk. A baj csak ott volt, hogy nem voltunk még teljesen felszerelve. Puska kevés volt, a páncéltörő ágyúért és a pisztolyokért délután kellett volna elmenni Besztercére. A málhanyergék még nem voltak felszerelve a lovakra. A létszámunk sem volt még teljes, a hiányt újoncokkal kellett pótolnunk. A vonat csak második lépcsőben, éjfél után fog utánunk jönni, és kérdés, utolér-e bennünket. Ezzel szemben az emberek lelkesedése mindent pótol. Nem is csoda, majdnem mind erdélyi, sőt sok a dél-erdélyi [!] menekült is.”²³ Az említett vonatlépcső valóban később indult, mégpedig budapesti kék autóbuszokkal.²⁴

A dél-erdélyi támadás főerőiként kijelölt csapatok felvonultatása igen lassan haladt annak ellenére, hogy minden órával növekedett az esélye annak, hogy a szovjetek a Déli-Kárpátok hágóin és szorosain át belépnek Erdély románok birtokolta területeire. Amikor többszöri halasztást követően 1944. szeptember 4-éről 5-ére virradó éjjelen megindult a magyar hadművelet, még sem a 2. páncélosadosztály, sem a 25. gyaloghadosztály nem állt teljes egészében rendelkezésre. Mivel részeik még szállítás alatt voltak az Északkeleti-Kárpátokból Erdélybe, ezért a zömében Szamosújvár, Apahida, Szamosfalva, később pedig Aranyosgyéres vasútállomásokon kirakó kötelékeket lépcsőzetesen vetették harcba. Bár a kezdetben gyenge harcértékű és nem túl erős morálú román csapatokkal harcoló honvédek jó ütemben nyomultak előre, a támadás eredeti célja ekkorra már okafogyottá vált, hiszen a német légifelderítés már szeptember 7-én szovjet páncélosokat jelentett Nagyszeben térségéből. Ugyanakkor a siker legkisebb reményével is kecsegtető védelmi harcok megvívásához, igenis szükséges volt egy kedvezőbb terepszakasz elfoglalása. Erről maga a hadseregparancsnok, Veress vezérezredes háború után írt visszaemlékezéseiben így fogalmazott: „A szerencsétlen dél-erdélyi határalakulás, a Keleti-Kárpátok védelmének biztonsága, de főleg az időnyerés, arra az elhatározásra indították a hadsereg-parancsnokságot, hogy a szűk hadműveleti területet – ha már a legfelsőbb hadvezetés Erdély kiürítését nem rendelte el – legalább kitégítse, hogy a románok a Székelyföld nyakát elvágni ne tudják. Erre csak egy mód nyújtott lehetőséget: Kolozsvár és Marosvásárhely között a határbeszögellést egy támadással kellett kiegyenesíteni. Azt a kézenfekvő tervet, hogy a támadást a déli-kárpáti hágók birtokáig vigye előre, a hadsereg-parancsnokságnak erő híján el kellett ejtenie.”²⁵

A 7. és 9. tábori póthadosztályokkal együtt a négy magyar hadosztály az 1944. szeptember 5. és 12. közötti szűk egy hét első szakaszában támadó harcokat vívott a román 4. hadsereg erőivel szemben. A támadás centrumában alkalmazott 9. tábori póthadosztály alakulatai már az első napon, szeptember 5-én kora délután birtokba vették Tordát, majd másnap Felvincig jutottak előre, ahol a 25. gyaloghadosztály részeivel megerősítve védelembe mentek át. A nagyváradi seregtest új felvonulási területét Aranyospolyán, Aranyosgyéres, Gyéresszentkirály, Aranyoslóna, Aranyosgerend, Harasztos falvak területén jelölték ki. A bal szárnyon a 2. páncélosadosztály a Dicsőszentmárton–Magyarforró–Székelykocsárd általános terepszakaszig jutott előre. A jobb szárnyon a 7. tábori póthadosztály Nagyenyed felé tört, azonban Torockógyertyános és Nyírmező között az ún. Kőköz-szorosban a román 2. hegyi hadosztály csapatai megállásra, majd visszavonulásra kényszerítették. Miután a román alakulatok ellenállása folyamatosan erősödött, valamint a magyar 2. hadsereg támadási sávjában megjelentek a szovjet 6. harckocsihadsereg és a szovjet 27. hadsereg magasabbegységei is, a támadók a halogató védelem taktikájára tértek át.

A magyar–német fél szempontjából a védelem legideálisabb terepszakaszra kétségtelenül a Maros–Aranyos vonala volt, így miután szeptember 12-én délután Hitler engedélyezte Hans Friessner vezérezredesnek, a német Dél-Ukrajna Hadseregcsoport parancsnokának a Maros jobb partjára történő visszavételt, a német és magyar csapatok megkezdtek a behátrálást a részben már előkészített állásokba. A Friessnernek alárendelt Veress vezérezredes intézkedett, hogy az arcvonal nyugati szektorában ugyanígy történjen meg az Aranyos folyón is a partváltás. Ez szeptember 13-án még tartott úgy, hogy a szovjetek már támadták a visszavétel elősegítésére meghagyott két magyar hídfőt Tordánál és

Aranyosegerbegynél. Ugyanekkor – szintén a magyar 2. hadsereg parancsnokának utasítására – elkezdődött a néhány napos küzdelemben jelentősen megtépázott 7. és 9. tábori póthadosztályok hátragyülekeztetése pihentetés és feltöltés céljával. Veress elképzelése eredetileg az volt, hogy a beérkező 1. és 2. hegyi tábori pótdandárokat a Kolozsvár–Nagyvárad közötti útvonal biztosítására s ezáltal egy lehetséges nyugat felé megkísérelt visszavonulás fedezésére használja fel, szembehelyezkedve a Honvéd Vezérkar azon elgondolásával, amely a két dandárt a Nagyváradtól délkeletre (Belényesen át Déva felé) vezető út mentén alkalmazta volna az esetleges szovjet előretörés megakadályozására.²⁶ Azonban a nagyvárad–kolozsvári műút biztosítására végül a szolnoki 10. tábori pótgyalogezredet rendelték,²⁷ a belényesi irányban pedig néhány nappal később, az 1944. szeptember 13-án megindult másik magyar támadás során a pécsi IV. hadtest pótalakulatai tevékenykedtek, továbbá a Tordánál kialakult hadihelyzet is új tervet kívánt. Ezért Veress vezérezredes úgy határozott, hogy a várostól nyugatra, a 25. gyaloghadosztály jobb szárnyán a 2. és az 1. hegyi tábori pótdandárok vegyék át részben a 7. és teljes egészében a 9. tábori póthadosztály helyét, és hozzanak létre új arcvonalat az Aranyos mentén és a Gyalui-havasokban.²⁸

Az 1. hegyi tábori pótdandár így teljesen a magyar arcvonal „lógó” jobb szárnyára került a Gyalui-havasokban, ahol az ellenséges érzelmű román lakosság mellett az irreguláris és reguláris román csapatok nyugtalanító jelenlétével kellett számolni. 1944. szeptember 9-én a két hegyi pótdandár már javában gyülekezett a Szászfenes-dél és Kolozs-délnyugat vonalon, az 1. hegyi tábori pótdandár parancsnoksága Szászfenesen települt. A gyülekezést nyugat felől a Bánffyhunad térségében elhelyezett 60. határvadász-zászlóalj biztosította. Délután a 2. hegyi tábori pótdandár meg is kezdte előrenyomulását, súllyal a Tordai-hasadék irányában. Az 1. hegyi tábori pótdandár beérkezett részei a Magyarlóna–Borrév-úton kezdték meg előre mozgásukat. A sziklás, hegyes, erdős terepen menetelő hegyivadász pótzászlóalj az ott megbújt román partizánok fegyvereiből szórványos tüzet kaptak.²⁹

A 12. hegyivadász tábori pótzászlóalj aznap 14 órakor kapott bevetési parancsot Hasadát–Járvize területére, és 20 órakor Magyarlónától délre átlépve a 2. bécsi döntés által meghúzott határt, éjszakai menetben másnap reggelre érte el a kijelölt területet, és 2. lövész pót századával biztosította a dandár jobb szárnyát, mindössze két géppuskával.³⁰ Szeptember 10-én este két terepkutató, felderítő osztag előreküldésével a 33. hegyivadász tábori pótzászlóalj is elindult Járvizére, hogy ott a 12-esekkel együtt képezzen harccsoportot. A zászlóalj 11-én délelőtt ért fel a település feletti hágóra, ahol a 14. tábori pótgyalogezredtől vették át azok állásait. A katonák puskával, kézigránáttal felszerelve várták a továbbiakat, a zászlóalj páncéltörőágyús szakasza bár csak egyetlen löveggel rendelkezett volna szervezés szerint is, az mégsem állt rendelkezésre, honvédek csak egyszerű gyalogságként voltak bevethetők. A továbbiakban csak szórványos lövöldözés volt a környéken, de a harcfelderítés jelentősebb számú partizánsoportokról adott hírt. A zászlóalj erős felderítőosztagot küldött ki déli irányban is, amely Alsójáránál túlerejű román csapatokba – a román 2. hegyi hadosztály alakulataiba – ütközött, amelyekkel tűzharcba bocsátkozott, de sikerrel vonta ki magát a küzdelemből, és 13-án délben bevonult Járvizére.³¹

Itt jegyezzük meg, hogy a román 2. hegyi hadosztály, amely Gheorghe Bartolomeu ezredes (szeptember 15-től Constantin Iordăchescu dandártábornok) parancsnoksága alatt állt, a Marostól délre fekvő, Hunyad megyei Csígmó

községnél lévő összpontosítási körletében 1944. augusztus 30-án azt a feladatot kapta, hogy Szászsebes és Gyulafehérvár között fekvő Lámkerék és Alsóváradja községek térségébe gyülekezzen előre. Mivel a román hadvezetés számított a magyar támadásra, a hadosztály beérkezését követően arra utasította a román 1. hadseregparancsnokság, hogy „késleltesse az ellenség előrenyomulását Gyalu, Borrév irányában, majd zárja le a Borrévtől nyugatra lévő Aranyos-szurdokot.” A hadosztály eredeti hadrendjéből – az 5. hegyivadászcsoport, alárendeltségében a 6., 10. és 15. hegyivadász-zászlóaljakkal, valamint a 4. hegyiágyús osztállyal – időközben ugyan elvették a 15. hegyivadász-zászlóaljat, de a hadosztályparancsnok kitaró kérelmezésére megkapta a 9. hegyivadász-zászlóaljat. A hadosztály végül 1944. szeptember 8-án érte el az Aranyostól délre eső területeket, ahol tovább erősödött a román 3. hegyi hadosztálytól átadott 5. hegyivadász-zászlóaljjal.³²

A már említett magyar hegyivadász-harccsoport létrejött, de másképpen, mint azt két nappal korábban a 33. hegyivadász tábori pótzászlóalj parancsnokságán tudták. A 33-asokat a dandárparancsnokság a nyugati irányú felderítésre és biztosításra szánta, a többi négy zászlóaljat pedig a Járabányától dél-délnyugatra húzódó hegyek birtokbavételére. A kérdéses területen két román zászlóaljjal számoltak, és mintegy 5-600 főnyi partizánnal.³³ A Járabányán gyülekező harccsoport élére a Ludovika Akadémia harcászattanári beosztásából a dandárparancsnoksághoz bevonult Kiss Béla alezredes került. A támadás célja az volt, hogy a román 2. hegyi hadosztály Vidaly térségéből északkeleti irányban előrenyomuló harccsoportjának útját elzárja, és lehetőség szerint bekerítse azt.³⁴ Szeptember 14-én délelőtt 11-kor indult a csoportosítás, élén a 2. hegyivadász tábori pótzászlóaljjal, amelyet az 1941-ben megsebesült, és egyik alsókarját elveszített Izay János százados vezetett.³⁵ Mögötte az 1. hegyi pótütég haladt, majd a 3. hegyivadász tábori pótzászlóalj Szabó József (?) százados, azt követően pedig a 4. hegyivadász tábori pótzászlóalj Pap-Perint Domokos százados parancsnoksága alatt. A csoport tartalékát a 12-esek képezték. Balmaz zászlós a harcérintkezés felvételét így rögzítette naplójában: „Vádpatakról³⁶ voltunk még É-ra menetben, amikor az első román akna bevágott a távb. és árk. szak. közé. Szétbontakozva várjuk a fejleményeket. Az élj. felvette a románokkal a harcot. A hegytetőről szépen látjuk úgy a románok futását, mint a kettesek előretörését. Géppuskásainkkal alig bírunk, a hálás célok láttára mindenáron löni akarnak. Végre megkapjuk a harccsop-tól az engedélyt, hogy ha jó céljaink vannak, lőhetünk, mire hat gp. okádni kezdte a tüzet. [...] A románok visszavonultak rengeteg hadianyag és elég sok halott visszahagyásával. Saját veszteség nincs. A harc 19h-kor elcsendesedett, és az elfoglalt területen körvédelemre rendezkedtünk be.”³⁷

Az előbbi művelettel összhangban, a dandár jobb szárnyán ugyancsak szeptember 14-én került sor a 33. hegyivadász tábori pótzászlóalj partizánok elleni bevetésére, amely – nyugodtan kijelenthetjük – kifejezetten csúfosan végződött. Reggel 6 órakor a zászlóalj zöm (más adat szerint egy megerősített század) megindult a Hideg-Szamos völgye felé. Bár a zászlóalj tisztikara határozott tudomással bírt arról, hogy a közeli hegyekben minimum több százas nagyságrendben vannak román partizánok, a nyugat felé haladó kötelék nem a helyzetnek és a terepviszonyoknak megfelelő, elő-, oldal- és utóvéddel biztosított menetoszlopként haladt, hanem mindezek teljes mellőzésével.³⁸ Ennek eredményeként a magyar csapattest délelőtt 10 órakor egy szűkülő völgyben a bal oldali meredek sziklás hegyoldal gerincéről olyan tűzrajtaütést kapott, amely azonnal szétzilál-

ta. Az ellenség mintegy fele civil ruhás paraszt volt, a reguláris erők feltehetően az ún. „Bihar” csoport (Grupul „Bihor”) „Aranyos” és „Szamos” területvédelmi zászlóaljaihoz tartoztak (Batalionul fix regional „Arieș”, batalionul fix regional „Someș”).³⁹ A 33. hegyivadász tábori pótzászlóalj aznapi vesztesége legalább 133 fő volt, közöttük öt tiszt is. A fiaszó fő felelőse, Tóth István IV. százados, a zászlóalj parancsnoka is román hadifogságba esett. A zászlóalj maradványai felett az 1944. augusztus 20-án a Ludovika Akadémián avatott fiatal hivatásos hadnagy, Harkay Tihamér vette át ideiglenesen a parancsnokságot. A 100-150 főre olvadt zászlóalj, némileg kiköszörülve a csorbát, még aznap egy román zászlóaljharccsoport támadását fullasztotta vérbe, amelynek eredményeként mintegy 10 db német MG42 típusú villámgéppuskát, valamint többtucatnyi román 41M 9 mm-es Orița géppisztolyt és egyéb hadfelszerelést zsákmányolt.⁴⁰

A magyar 2. hadsereg II. hadtestének arcvonalán a szovjet–román erők Alsójárát elfoglalva tovább hatoltak északi irányban. Az Aranyos északi partjára kijutni akaró 1. hegyi tábori pótandár négyzászlóaljas harccsoportja az ellenség oldalában szeptember 15-én Felsőaklost, és a falutól nyugatra emelkedő Ronki kopasz nevű 1018 m-es uralgó magaslatot támadta, amelyet a szovjet alegységekkel megerősített román hegyivadászok birtokoltak.⁴¹ Miután a hegycsúcs magyar kézbe került, a 12. hegyivadász tábori pótzászlóalj a magassági pont nyugati oldalán húzódó völgyben fekvő, Szélesmező nevű házcsoportot is megszállta, de csak rövid időre. Mivel az Alsójárával nagyjából egy vonalban fekvő Aranyosivánfalva súlyos tűz alatt állt, valamint a Borrév–Magyarlóna közötti út tengelyében előrenyomuló szovjetek már Járabányát fenyegették, a visszavétel elkerülhetetlen volt. A pótseregtest harccsoportparancsnokának harcálláspontját Aranyosivánfalvánál az ellenség feltehetően rádióforgalmazás alapján bemérte, majd aknavető-tűzcsapást mért rá. A telitalálat következtében Kiss Béla alezredes súlyos sebesüléssel szállították hátra.⁴²

A dandár zászlóaljai érzékeny veszteségeket szenvedtek, visszavonuló részekük összekeveredtek. Szeptember 16-án és 17-én Járabánya és Magyarléta között hullámzó harcok folytak, különösen is a két település környékén fekvő Parlag 669-es és Meggyes 739-es magassági pontok birtoklásáért zajlott a küzdelem. Ez utóbbiért a 12-esek igen sok vért áldoztak, elesettekben, sebesültekben és eltűntekben legalább 60 főt veszítettek. Légnyomástól ott sebesült meg a zászlóalj parancsnoka, Kocsis János százados is.⁴³

Ebben az időszakban már nyilvánvaló volt, hogy a gyenge magyar pótseregtestek a maguk erejéből képtelenek feltartani az egyre fokozódó nyomást, amelyet a tordai térségben támadó szovjet és román csapatok rájuk helyeztek. Szeptember 13-tól a német Fretter-Pico seregcsoport alárendeltségében lévő magyar 2. hadsereg jelentős német megerősítést kapott az ún. „Kessel” csoport (Gruppe „Kessel”) formájában, amelynek Mortimer von Kessel altábornagy volt a parancsnoka, s akinek törzse hamarosan át is vette a Tordától nyugatra eső terület védelmének irányítását, így az 1. és 2. hegyi tábori pótandárokat is, akár egy hadtestparancsnokság. Az eredetileg sem túl „acélos” pótandárok megtámogatására német alakulatok kerültek alárendeltségükbe. Az 1. hegyi tábori pótandár kötelékében a német „Gericke” harccsoport 1. „Kárpát” vadászrezedének két zászlóalja és a 4/III. „Brandenburg” zászlóalj, a „Gradl” harccsoport felderítő páncélgépkocsijai, továbbá az „Eder” harccsoport két zászlóalja harcolt.⁴⁴ Erre égető szükség is volt, mivel 17-én már előfordult, hogy a dandár egyes alakulatai engedély nélkül elhagyták állásaikat. A német „Gericke” harccsoport megér-

kezésével Havasasszonyfalva és Felsőfüle között még időben sikerült arcvonalat rögtönözni. Onnan Pusztaszentkirályig az arcvonal gyakorlatilag fedezetlen volt, azt csupán a szintén német 13. páncélos-felderítőosztály harcjárművei biztosították. A magyar 1. és 2. hegyi tábori pótandár csatlakozásánál a német „Eder” harccsoport két zászlóaljja ment állásba.⁴⁵

Szeptember 18-án a magyar 2. hadsereg Tordától nyugatra húzódó arcvonalán német erők betagozásával és a magyar 1. hegyi tábori pótandár erőinek összegyűjtésével Magyarléta és Magyarpeterd között biztosító vonalat hoztak létre. A megrendült magyar pótseregettest alakulatai közé század- és szakaszkötelékben német csapatokat osztottak be. A Hasadát–Járavize térségében álló 33. hegyivadász pótzászlóalj a „Gericke” harccsoport egy gépkocsi-szállítású, nehézfegyverekkel jól ellátott német vadászszázada támasztotta meg. A német 13. páncélos-hadosztály páncélos-felderítőosztályának ugyancsak ide beosztott néhány felderítő páncélgépkocsiját – egy páncélromboló járőrrel együtt – útbiztosításra rendelték.⁴⁶ A német segítség megérkezését a magyar csapatok általában örömmel vették, ahogy erről Gábris hadapród őrmester is írt naplójában: „Ma [szeptember 18-án – a szerző] nagy öröm ért bennünket. Német bajtársak jöttek a segítségünkre. Pedig magunk sem hittük volna. Délben motorzúgásra lettünk figyelmesek. Beérkezett egy német szakasz egy terepjáróra szerelt géppuskával. Nagy volt az öröm mindenütt, ami csak akkor lohadt, amikor megtudtuk, hogy mennek tovább Hasadátnak. Azonban mielőtt még elmentek volna, a gépágyújkkal végiglövöttük az ellenséges fészeket. Mint a vadkacsák úsztak a levegőben a fényjelzős lövedékek. 2 óraker elment a német felderítő osztag Hasadátra. Megint egyedül maradtunk, de nem sokáig. Este 6 óraker beérkezett egy német hegyivadász [század – a szerző], gépkocsikon szállítva géppuskákkal, akna- és gránátvetővel, és páncélkocsival megerősítve és főhadnagy parancsnoksága alatt. Most azután teljes lett az öröm. [...] A német parancsnokság mindjárt végigjárta a támpontokat a német szakaszok szétosztására. Az éjjel már sokkal nyugodtabban aludhattunk.”⁴⁷

A dandárzöm szeptember 19-én Hasadát térségében próbálta megakadályozni a szovjet–román egységek minduntalan ismétlődő, nyugatról történő átkarolási kísérleteit, a 33. hegyivadász tábori pótzászlóalj pedig Járavizénél tartotta állásait. Három nappal később Tordánál a szovjetek heves támadásba kezdtek, s bár a magyar védelem elszántan küzdött, az áttörést megakadályozni csak a német 23. páncélos-hadosztály bevetésével lehetett. Az ellenség erős harctevékenysége érezhető volt a magyar II. hadtest arcvonalának jobb szárnyán is. A Gyalui-havasok keleti előhegyei között elkeseredett, hullámozó harc folyt. A szovjet 27. hadsereg 35. gárda-lövész- és 104. lövészhadteste erőteljes észak-északnyugati irányú mozgással próbálta mielőbb elérni a Kolozsvár–Bánffyhunad-terepszakaszt, hogy így visszavonulásra készítse a Tordánál küzdő magyar–német főerőket. Az 1. hegyi tábori pótandár bal szárnyán szeptember 19–22. között Oláhlétánál, majd 23-tól 25-ig Csűrűlyénél a 4. hegyivadász-tábori pótzászlóalj próbálta feltartóztatni a túlerőt. A 3. hegyivadász tábori pótzászlóaljról igen keveset tudunk, de ebben az időszakban Magyarlétánál voltak állásban, az Izay-féle 2. hegyivadász-tábori pótzászlóaljjal. A 33-asok és a 12-esek maradványai Kisfenes–Tordaszentlászló felé húzódtak vissza.⁴⁸

Mivel a rendkívül heves harcokban nemcsak a védők, hanem a támadók is kifáradtak, szeptember 24-től inkább korlátozott célú tevékenység folyt Tordától nyugatra is. Az 1. hegyi tábori pótandárnak itt 27-én még arra is futotta mara-

dék erejéből, hogy német utászok segítségével Tordaszentlászlóról indítson ellenlökést, amely azonban a románok igen erős aknavető- és géppuskatüzében hamarosan elakadt. Először a német utászok, majd a magyar hegyivadászok hátráltak meg. Ezen a napon a magyar 1. hegyi pótdandár harcrendjéből kivonták a német kötelékeket, de már szeptember 28-án bebizonyosodott, hogy valójában mekkora harcértéket is képviseltek a német – részben páncélozott – harccsoportok. A román csapatok négy zászlóalja Hasadáttól nyugatra ugyanis két helyen is behatolt a „Kessel” csoport jobb szárnyának védelmébe, majd késő délután Kisfenes felé folytatták előrenyomulásukat. Az 1. hegyi tábori pótdandár ismét ellenlökéssel próbálkozott, azonban katonáit ekkor már helyenként fegyverrel kellett kényszeríteni az előrenyomulásra.⁴⁹

Bár a város katonai kiürítésére már négy nappal korábban sor került, a tordai csata utolsó napjának 1944. október 8-át tekintjük. Az erdélyi 1. hegyvidandár által 1944. augusztus végén sebtében felállított pótseregtest elcsigázott katonái október 8-án még mindig a Gyalu–Kolozsvár-vonal előtt álltak, noha a dandár tisztí és legénységi állományának jelentős részét elvesztette, harci szelleme a kezdeti napokhoz képest pedig jócskán megcsappant. Testvéralakulatával, a 2. hegyi tábori pótdandárral és a német segítséggel együtt azonban mégis hozzájárult ahhoz, hogy a Tordánál a hadműveletek fő terhére hordozó magyar 2. páncélos- és 25. gyaloghadosztályok kitarthassanak, s így a szovjet hadászati elképzelés, amely a Kelet-Magyarországon védekező német és magyar hadseregek gyűrűbe szorítását és megsemmisítését célozta, megghiúsult. Ezt követően az 1. hegyi tábori pótdandár maradványai a másik hegyi pótseregtest roncsaival együtt beolvadtak a szintén leharcolt 7. tábori póthadosztályba, így a továbbiakban mint önálló alakulat megszűnt létezni.

■ JEGYZETEK

1. Illésfalvi Péter: *A honvédség erdélyi harcai 1944-ben*. In: *A Dontól a Marosig 1943–1944*. A X. és XI. Makói Honvédnapi és Találkozó 2003–2004. Makó, 2005. 51.
2. Szakály Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945*. Bp., 2003. 366. (A továbbiakban: Szakály 2003)
3. Illésfalvi Péter – Számvéber Norbert – Szabó Péter: *Erdély a hadak útján 1940–1944*. Nagykovácsi, 2008. 88. (A továbbiakban: Erdély 2008)
4. Ravasz István: *Erdély ismét hadszíntér 1944*. Bp., 2002. 54. (A továbbiakban: Ravasz)
5. Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Bp., 2005. 309–310.
6. Ravasz 51–53.
7. A seregtest korabeli teljes, az ún. békehadrendben meghatározott hadrendi megnevezése.
8. Erdély 2008. 187. Az 1. hegyi tábori pótdandár hadrendjét ezenkívül két másik szakmunka említi, azonban hiányosan és pontatlanul: mindkettő feltünteti a 20. határvadász tábori pótzászlóaljat, de az nem Torda, hanem Arad térségében harcolt, valamint csak részben vagy egyáltalán nem említi a dandárközvetleneket (Ungváry 486.; Ravasz 166.).
9. A szerző által Harkay Tihamér hivatásos hadnaggyal 1998. április 24-én Salgótarjánban készített hangfelvétel. (A továbbiakban: Harkay-interjú)
10. Ravasz 53.
11. Harkay-interjú; HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattár, Lövetei József 59604. sz. tisztí okmánygyűjtője.
12. HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) 5500/M. 1. vkf. – 1943. 13/1. és 13/2. sz. al mellékletek.
13. Érettségivel rendelkező, a tartalékos tisztí tanfolyam I. évfolyamát már elvégzett katonák.
14. Balmaz Béla tartalékos zászlós, a 12. hegyivadász tábori pótzászlóalj zászlóalj-segédtszjtjének naplója, 2. Másolat a szerző birtokában. (A továbbiakban: Balmaz-napló)
15. IZAY János: *Egy hegyivadász visszaemlékezései – vitéz IZAY János m. kir. honvéd hegyivadász százados 1939–1945*. Sopron, 2002. 57–58. (A továbbiakban: IZAY)
16. Balmaz-napló 1–2.

17. Csima János: *Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához 1938–1945.* Bp., 1961. Belső kiadvány szolgálati használatra. 324.
18. A korabeli magyar–román határvonal beszögellése a Borgói-hágó térségében.
19. Ravasz 53.
20. Magyar Királyi Államvasutak Közúti Gépkocsiüzem nem betű szerinti rövidítése. 1935-től ez a mozaikszó került a buszok oldalára és vált közismertté.
21. páncéltörő
22. Balmaz-napló 3. A buszok számára vonatkozó adat azért is rendkívül fontos, mert hozzávetőleges képet kaphatunk a feltöltött pótzászlóalj harcosszámáról. Amennyiben mind a kilenc autóbusz esetében azonos típusú és járművenként 40 férőhellyel számolunk, akkor a zászlóalj harcra vetés előtti küzdő létszáma 360 fő körül lehetett.
23. HL Tgy 1694. Gábris Ernő: *Frontnapló a gyalui havasokban folyt harcokról. 1944. szeptember 8-tól szeptember 28-ig.* A kéziratos füzet gépbe írt változata. 1. (A továbbiakban: HL Gábris-napló)
24. A Budapest Székesfővárosi Közlekedési Rt., akkori közismert nevén Beszkárt járműveiről van szó. Harkay-interjú.
25. Erdély 2008. 88.
26. Uo. 97.
27. Lásd erről bővebben: vitéz Lakatos Ferenc m. kir. ezredes hadinaplója – „*Hej fiúk, az élet mégiscsak szép!*” Bp., 2022.
28. Erdély 2008. 88–103. A magyar erők elégtelensége és az egyre fokozódó szovjet–román nyomás miatt a két, de különösen is a 7. tábori póthadosztály kivonása, pihentetése és legalább részleges feltöltése nem volt megoldható, így a hegyiekkel együtt harcoltak a továbbiakban.
29. Uo. 99.
30. Balmaz-napló 3.
31. Gábris-napló 3.
32. Gheorghe Suman – Vasile Pricop: *Istoria Vânătorilor de Munte din Armata Română.* Buc., 1998. 175–177. (A továbbiakban: Istoria)
33. Balmaz-napló 4.
34. *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Heeresgruppe Südukraine.* Band 4. Teil 2. 6. 9. – 30. 9. 1944. CAMO_500_12469_56_0078. <https://wwii.germandocsinrussia.org/de/nodes/5164-akte-56-unterlagen-der-ia-abteilung-der-heeresgruppe-s-dukrairie-ktb-des-oberkommandos-der-heeresgruppe-s-dukrairie-band-4-teil-2-6-9-30-9-1944-1-ausfertigung#page/79/mode/inspect/zoom/7> (Megtekintve 2024. július 4.)
35. Harkay Tihamér elmondása szerint Izay százados kiváló harci szellemű tiszt volt, aki testi fogyatékossága ellenére mindenütt csapatai élén küzdött a válságos pillanatokban, ép kezében szolgálati fegyverét tartva, fából készült kézfejébe pedig egy szuronyt erősítve. Később a dél-erdélyi harctéren tanúsított vitéz és önfeláldozó magatartásáért és zászlóaljának az ellenség előtti vezetéséért Izay János századosnak 1945. január 29-én a Magyar Érdemrend Tisztikeresztjét adományozták hadidíszítménnyel és a kardokkal. (Vö.: Izay 66.)
36. Néhány házból álló település Aranyosivánfalvától nyugatra a Vád-patak völgyében.
37. Balmaz-napló 4. Rövidítések: É=észak, távb.=távbeszélő, árk.=árkász, élzlj.=élzászlóalj, harccsop.=harccsoport, gp.=géppuska.
38. Vö.: *E-1 Harcászati Szabályzat.* I. Bp., 1939. 14–16. §.
39. Istoria 179.
40. Harkay-interjú
41. Megjegyzendő, hogy 1944. szeptember 15-én a román 2. hegyi hadosztály a szovjet 35. gárda-lövészhadtest alárendeltségébe lépett. Vö.: Istoria 178.
42. Erdély 2008. 113.; Balmaz-napló 4.; HL AKVI 1062, Kiss Béla tisztii okmánygyűjtője; az adatokat Kiss Béla alezredes leánya, dr. Csohány Jánosné közölte a szerzővel Debrecenben, 2009. március 11-én. Kiss Béla alezredesnek harccsoportja vezetéséért, vitéz és önfeláldozó magatartásáért 1945. január 29-én a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjét adományozták hadiszalagon, a kardokkal.
43. Balmaz-napló 5.; HM HIM KI veszteségi adatbázis.
44. Erdély 2008. 113. és 188.
45. Uo. 115.
46. Erdély 2008 116.
47. Gábris-napló 7.
48. Uo. 8–11.; HM HIM KI veszteségi adatbázis; Erdély 2008. 129.
49. Erdély 2008. 133.